CONTRIBUȚII LA ISTORIA LEXICOGRAFIEI ROMÂNE

LIVIUS PETRU BERCEA
Universitatea „Drăgan”, Lugoj

Cuvinte-cheie: *lexicografie, germană, română, neologism*

Lexicografia istorică românească este ilustrată de lucrări mai mult sau mai puțin extinse, care descriu și interpretează dicționarele (în general operele lexicografice) prin care s-a concretizat interesul pentru această importantă secțiune a lingvisticii în spațiul românesc. Deși ușor depășită de trecerea celor cinci decenii de când a apărut, cartea lui Mircea Seche, **Schiță de istorie a lexicografiei române** (I, București, Editura Științifică, 1966; II, 1969), rămâne un punct de reper în acest domeniu prin vastitatea informației și prin stabilirea unor criterii clare de cercetare, mai ales că valorifică semnificative contribuții teoretice și documentare. Pentru secolul al XIX-lea se înregistrează o bogată „recoltă” lexicografică, fără a se epuiza însă materialul de bază pe care se clădește cartea. Prin cercetarea sa, Mircea Seche încearcă să șteargă „impresia, falsă, că lexicografia română veche și modernă ar fi extrem de săracă în realizări” (**SILR,** I, p. 6). Informațiile despre preocupările lexicografice în Țările Române coboară până în secolul al XVII-lea (v. **SILR,** I, p. 7). Recent, o cercetătoare a investigat fondul de manuscrise din acest domeniu, aflat în colecțiile Bibliotecii Academiei Române. Sub forma unor vocabulare, lexicoane sau glosare (mai târziu dicționare, e drept, mai reduse ca număr de cuvinte înregistrate), multe rămase în manuscris, se află mici lucrări lexicografice cu caracter explicativ, bilingve, de neologisme etc. (v. **POPESCU,** p. 3; passim). Bogata colecție de manuscrise lexicografice a Academiei Române (peste 100) beneficiază, în studiul semnat de Lorența Popescu (**POPESCU,** p. 3-

BDD-A32012 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:00 UTC)

16) de o atentă înregistrare și descriere, mult înlesnitoare pentru posibile investigații viitoare. Pentru că sunt în posesia unui exemplar de dicționar mai puțin obișnuit (tipărit), apărut la mijlocul secolului al XIX-lea la Sibiu, o să încerc o prezentare cât mai detaliată a lui, întrucât nu l-am găsit semnalat în niciun studiu de istorie a lexicografiei române. Îmi iau rezerva necesară în ce privește obiectivitatea acestei ultime afirmații, întrucât n-am putut recurge la informațiile dintr-o recentă lucrare apărută la Iași, în noiembrie 2017: *Alina Mihaela Pricop, Andreea Georgiana Marcu, Mihaela Mocanu, Oana Zamfirescu,* **Lexicografia poliglotă în secolele al XVII-lea – al XXI-lea,** Editura Universității „Al. I. Cuza", Iași, 2017. De asemenea, trebuie să adaug faptul că o semnalare, minimală, a acestui dicționar am mai făcut, în *Revista de Studii Banatice* (Timișoara), anul II (2011), nr. 1-2, p. 51-55, dar, de la publicarea acelor informații, am mai găsit și alte date care pot poziționa exact dicționarul în contextul lexicografic al epocii.

Într-o apreciere generală a lexicografiei din cele trei țări române la mijlocul secolului al XIX-lea, Mircea Seche precizează: „În primul sfert al veacului trecut [al XIX-lea, n.n. – L. B.], preocupările lexicografice au fost concentrate […] în Transilvania. Curând după apariția **Lexiconului budan**, dar mai ales către jumătatea secolului, se constată o nouă repartiție geografică a preocupărilor lexicografice: Muntenia începe să concureze în mod evident și chiar să depășească, în acest domeniu, Transilvania. Se mai observă și faptul că Transilvania și Muntenia tind să se specializeze, fiecare, în anumite tipuri de dicționare, specializare determinată, în primul rând de nevoile și de influențele locale specifice. Astfel, în domeniul lexicografiei bilingve – și acum cea mai bogată în realizări – Transilvaniei îi aparțin mai toate dicționarele germano-române (și româno-germane), iar Munteniei mai toate cele francezo-române (și româno-franceze). Influența latinistă, răspândită din Transilvania în Muntenia și foarte activă pe la jumătatea secolului al XIX-lea în această din urmă provincie, explică de ce majoritatea dicționarelor latino-române care apar acum aparțin de asemenea Munteniei. În sfârșit, dicționarele de neologisme, surprinzător de numeroase și de consultate în aceste decenii, apar numai în țările române și în primul

BDD-A32012 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:00 UTC)

rând în Muntenia, unde influența occidentală, directă și indirectă, s-a exercitat mai puternic". (**SILR,** p. 34). Citatul extins, de mai sus, ne înlesnește câteva concluzii care interesează pe parcursul demersului nostru. În primul rând, se afirmă că lexicografia bilingvă germano-română și româno-germană este aproape în totalitate grupată numai în Transilvania, în prima jumătate a veacului al XIX-lea – un fapt „firesc", dacă ținem seama de realitățile istorice (și geografice) ale perioadei. În al doilea rând, dicționarele de neologisme sunt specifice doar țărilor române, cu precădere Munteniei, ceea ce ne-ar face să ne gândim că mai cu seamă limbile romanice (cu care țările române sunt în contact) reprezintă sursă de împrumut pentru lexicul limbii române. În acest interval are loc „o dezvoltare excepțională, sub raport statistic, a lexicografiei de neologisme", după cum afirmă același Mircea Seche (**SILR**, p. 85), deși autorul pare a se contrazice, câteva paragrafe mai încolo, unde se contată că „dacă excepțăm numeroasele glosare de împrumuturi noi anexate diverselor traduceri (și chiar operelor originale) nu înregistrăm, până către jumătatea veacului trecut (al XIX-lea – n. n., L.P. B.) decât o singură încercare de redactare a unui dicționar de neologisme, ca lucrare de sine stătătoare: este vorba de **Lexiconul pentru cărturari** al lui I. Budai Deleanu, operă neterminată și rămasă în manuscris. Începutul lexicografiei tipărite de neologisme este făcut, la noi, de **Vocabularulu romanu** publicat la București, în 1848, de filologul și pictorul muntean I. D. Negulici" (**SILR**, p. 85-86).

Sunt, cum spuneam mai sus, în posesia unui exemplar dintr-un dicționar (destul de bine conservat, dar nu în stare excelentă), căruia bănuiesc că îi lipsește doar o filă dintr-o posibilă prefață (la început, paginile nu sunt numerotate). Data apariției dicționarului este anul 1848, exact același cu data la care Mircea Seche situează tipărirea primului dicționar de neologisme. E necesară o descriere cât mai exactă a exemplarului pe care îl am, fiindcă acest dicționar se încadrează, din multe puncte de vedere, atât perioadei luate în considerare (secolul al XIX-lea), cât și criteriilor după care Mircea Seche clasifică dicționarele din acest veac.

Dicționarul are dimensiunile 12,5 / 20,5 cm; e tipărit pe hârtie grimaro, de calitate nu prea bună, cu foile cusute minimal la cotor (acum

BDD-A32012 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:00 UTC)

cusătura e destrămată); coperțile sunt din hârtie subțire (de altă calitate, superioară celei a filelor interioare), cu un chenar dreptunghiular negru pe coperta 1, cu 4 motive florale în colțurile dreptunghiului (în interior). Același desen îl are coperta 4. Titlul de pe coperta 1 este în limbile germană și română. Textul în limba germană este cu caractere gotice de mărimi diferite, în funcție, probabil, de importanța informației transmise: *Fremdwőrterbuch mit deutsch und walachisch ausgelegter Bedeutung...*, text urmat de câteva precizări (amănunte) și de numele autorului (îl redau exact, cum e grafiat pe copertă): Kiricu Krekana. Textul românesc al titlului este o traducere a celui german: *CARTE DE CUVINTE STRĂINE, cu semnificarea și esplicarea lor în limba Germană și Română. Cu o speț ificare de unele plânte veninoase ce crescu în Ardealu, de KIRIKU KREKANA, Învățătoriu la c. r. scòlă de regimentu în Orlatu.* Între textul german și cel român, de o parte și de alta a chenarului (pe linia verticală a acestuia) – o semnătură cu cerneală maro, aproape sigur: Balint și precizarea: Învățăt[or]. Aceeași semnătură, cu aceeași cerneală – pe coperta 4, unde se află și textul (tipărit): „Hermannstadt, Gebrudt bei Georg v. Clodius. 1848". Suprafețele coperților 2 și 3 sunt nescrise. Supoziția că semnătura de pe coperțile 1 și 4 este „Balint" e susținută de textul scris de mână pe pagina de gardă, în partea de sus a acesteia, pe două rânduri, cu creion negru „Cumperata la anul 1865 de Învățietoriul Iuonu Balint din Criciova (?)" (? – întrebarea noastră, L. B.). Numele topic este nesigur (greu descifrabil, deși notarea este caligrafică, dar unele litere „încalecă" scrisul de pe rândul 1 – poate fi și „Crivina" sau „Crocsma ?"). Pe verso-ul paginii de gardă se află textul (tipărit) numai în limba română, ușor modificat (prin completare) față de cel de pe copertă: *CARTE DE CUVINTE STRĂINE, ori adunare de mai multe CUVINTE STRĂINE, ce vinu adese în limba și literatura Germană cu Semnificarea și esplicarea lor în limba Germană și Română. Manualu fòrte de lipsă și trebuinciosu pentru òmeni în Diregătorie, Neguțători, cetitori de novele, Profesori și Studenți de classe mai înalte. Cu o speț ificare DE UNELE PLÂNTE VENINOASE ce crescu în Ardealu, de KIRIKU KREKANA, Învățătoriu la c. r. scòlă de regimentu în Orlatu. Sibiiu, În privil.*[*egiata*] *tipografie alui* (sic !) *Georgiu de Klozius. 1848*". Am

BDD-A32012 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:00 UTC)

reprodus întocmai textul, inclusiv scrierea cu majusculă a unor cuvinte. Titlul în limba română e scris în alfabetul de tranziție (= alfabetul civil) , utilizat în acea perioadă (oficial, în 1862, se renunță la el, printr-un decret al domnitorului Al. I. Cuza). Am putut găsi și câteva informații (minimale) despre autor și despre editor. În 1834, Kiriku Krekana (Chiriac Crăcană) era profesor la Școala Militărească de la Vișta de Jos (probabil Vișteа de Jos, lângă Brașov), după cum își informează el însuși cititorii pe coperta unei traduceri din germană, care se tipărește la Sibiu: **Estract din Testamentul cel vechiu, pre scurt și pre înțăles, despre nemție în românie prefăcut de patriota Kiriku Krekana.** Această traducere mai cunoaște o ediție, în 1852, ambele ediții fiind tipărite în același alfabet – de tranziție. Din textul românesc de pe coperta dicționarului pe care îl prezentăm aici putem afla și alte informații despre autor. În 1848, când apare dicționarul, Chiriac Crăcană era profesor (în text „învățătoriu") la Școala militară de la Orlat (localitate lângă Sibiu, sediul Regimentului I românesc de graniță). Era clar preocupat de probleme culturale, dar și naționale (cred că așa trebuie interpretat termenul „patriota", din titlul traducerii din 1834); în plus, din prefața dicționarului de la 1848, rezultă, cum vom vedea, motivele etice, dar și practice, ale conceperii și publicării unui astfel de dicționar. Filele acestei prefețe (cel puțin una lipsește, cum precizam, *supra*, în exemplarul meu) nu sunt numerotate. Numerotarea începe cu 1 la pagina primelor cuvinte de la litera A. S-a păstrat o filă din această presupusă prefață, cu text tipărit față / verso, pe două coloane, în germană și română. Puținele dicționare (sau glosare) din epocă prezentau câteva inconveniente care le făceau dificil de utilizat și Chiriac Crăcană sesizează aceste puncte slabe ale lexicografiei epocii: (dicționarele) „cele voluminoase (groase) sunt foarte incomode; altele se perdu în esplicările (tîlcuirile) cele lungi și în compunerile (alcătuirile) cele științifice; și cele ce se află se capătă numai cu prețuri mari. Deci scopul cel de căpetenie al autorului a fost să se vindece neajunsurile acestea". Fără îndoială, Chiriac Crăcană a constatat aceste „neajunsuri" la dicționarele explicative germane care circulau atunci în Transilvania, și nu la cele românești. Autorul susține inițiativa sa, considerând că această **Carte de cuvinte străine**, prin dimensiunile ei rezonabile și prin felul în care a fost conceput

BDD-A32012 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:00 UTC)

conținutul, va fi de folos unor categorii largi de public: „La crescânda poftă de a ceti și a se folosi de învățătură, speremu (= sperăm) că această carte va afla părtinire și plăcere la toate classele de oameni, cu atât mai vârtosu că Autorul s-a îngrijitu mai întâiu ca, pentru mai acurata înțelegere a celor ce cunoscu limba Română să fie alăturată esplicarea acestor cuvinte străine și în limba Română; apoi, ca în privința comodității, a acurateții, a tiparului plăcutu și a prețului în proporțiune foarte eftinu, să nu mai rămână nimica de doritu". O „reclamă" în toată legea !

În ce privește locul tipăririi, acesta este tipografia „Closius" din Sibiu. Georg von Closius (1790-1859), proprietar al tipografiei în anul apariției dicționarului, este deținătorul acestei tipografii din anul 1832, când o preia de la socrul său, Johann-Andreas Barth, ultimul descendent al unei vechi familii de tipografi sibieni (Barth). Tipografia „Barth" devine din 1832 tipografia „Closius" și va funcționa cu această denumire până în 1890. A avut sediul pe str. Nicolae Bălcescu, nr. 11, în Sibiu. A tipărit carte românească și calendare românești, primii tipografi din familia Barth îngrijindu-se ca tipografia să fie dotată cu caractere tipografice slave și latinești.

Paginile strict de dicționar (adică cele care cuprind numai lista de cuvinte, ordonată după alfabetul german), sunt numerotate de la 1 la 144. Pe fiecare pagină sunt explicate, în medie, între 22 și 25 de neologisme din limba germană, așadar un total de aproximativ 3500 de cuvinte (poate ceva mai multe). Autorul a avut în vedere cele mai circulante neologisme din limba germană, în epoca respectivă, un număr însemnat fiind de origine romanică (în special franceză). Cantitativ, este, deci, o lucrare lexicografică de nivel mediu, în comparație cu alte dicționare bilingve din perioada respectivă (v. **SILR**, vol. I, p. 87). Fiecare unitate lexicală (cuvânt) este urmată de explicarea sensului (sau a sensurilor), mai întâi în limba germană, fie printr-o sintagmă cu valoare de definiție, fie printr-un sinonim; urmează imediat o sintagmă explicativă sau un sinonim (ori mai multe) în limba română. Pentru explicarea în limba română a sensului neologismului, autorul recurge de multe ori la cuvinte populare sau la termeni cu circulație mai largă, asigurându-se astfel că neologismul este înțeles mai ușor. Las să urmeze câteva exemple, unde voi face

BDD-A32012 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:00 UTC)

abstracție de sintagmele explicative sau de sinonimele germane ale respectivului neologism, pentru că mă interesează, mai întâi, ce soluții lingvistice a găsit autorul pentru indicarea corespondențelor de semnificație între neologismul german și termenii românești.

Abbé – „preot, abate"

Ablativ – „a șasea cădere în declinăciunile numelor (în gramatică)

Menagerie – „curte de feară (gădini), grădină cu feară (mai cu seamă gădini dintralte țări)"

Student – „studentu, tânăru ce învață învățături înalte".

Uneori sunt înregistrate două sau mai multe sensuri ale neologismului, atât în germană, cât și în română, deși neologismul este, în general, monosemantic. Sensurile sunt numerotate:

Favorit – „1. favoritu, iubitu de cineva; 2. barbă (păru)"

Horizont – „1. orizontu, locul cât se poate vedea împrejurul nostru; 2. pricepere, sfera și putința preceperii noastre; 3. orizonul pământului sau cercul acela unde se hotărește (= se desparte, se separă) lumina de umbră pe pământu.

Mai rar, am întâlnit o situație, pe care am văzut-o și în dicționarele contemporane, care depune mărturie despre grija autorului privind asigurarea acurateții informației transmise. În paranteză, lângă unele cuvinte, se indică domeniul științific sau spiritual căruia îi aparține termenul, autorul înlesnind astfel perceperea semnificației:

Furien (mithol.) – „niște zeițe ale iadului în forma șerpilor.

Alte domenii care beneficiază de o asemenea informație: gramm. (= gramatică); geom. (= geometrie, matematică); jurid. (= juridic, științe juridice); milit. (= militar).

Pentru unele neologisme, neadaptate complet limbii germane, cele mai multe provenite din franceză, se adoptă grafierea franțuzească și se indică, imediat, în paranteză, pronunțarea: **Convoi (convoa); Escuse (escüs), Plaisir (plesir)** etc. Situația am întâlnit-o destul de rar, absolut întâmplător.

În afara termenilor propriu-zis neologici, există în dicționar câteva zeci de expresii (locuțiuni, termeni) latinești (de câteva ori, din alte limbi romanice), care pot fi considerate neologisme, cu semni-

BDD-A32012 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:00 UTC)

ficația (de obicei una singură) precizată în limbile germană și română. Adresându-se unor categorii intelectuale și socio-profesionale multiple, autorul consideră firească și necesară prezența acestor expresii în corpusul de cuvinte din dicționar. Sintagmele și cuvintele sunt, cel mai adesea, din domeniul juridico-administrativ: **ab hinc** „de atunci încolo"; **da capo** „din capu, din începutu"; **quid** „ce"; **sub rosa** „în taină, între noi" etc. Spre deosebire de neologismele dicționarului, grafiate cu caractere gotice, expresiile aparținătoare acestei categorii de cuvinte sunt scrise în exclusivitate cu caractere latinești.

Sunt necesare și câteva considerații asupra modului (modurilor) în care se face „definirea" sensurilor neologismelor. Aproape întotdeauna e utilizată sintagma explicativă, ca fiind cea mai adecvată pentru precizarea unui sens. Acest procedeu se mai aplică și din rațiuni strict lingvistice, și anume când autorul nu are la îndemână un sinonim (de obicei, termen uzual, popular sau un alt neologism) care să „acopere" semnificația. Sintagma explicativă e folosită fără reținere, ca fiind cea mai apropiată și utilizatorului (cititorului): **Disponibel** – „a fi în putere de a face ce vrea cu ceva"; **Revers** – „1. carte de legătuință; 2. fața de dincolo a unui banu". În cele mai multe situații, conținutul sintagmei explicative este completat de unul sau mai multe sinonime: **Intim** - „din lăuntru, credincios, intim"; **Prinzip** – „principiul, izvorul, temeiul de unde se trage ceva". De mai multe ori, singurul procedeu de „definire" este utilizarea doar a unuia sau a mai multor sinonime pentru neologismul respectiv. Seria sinonimică „definitoare" este, de obicei, aproximativă, unii termeni ai seriei îndepărtându-se destul de mult de semnificația esențială a neologismului: **Imagination** – „imaginare, închipuire"; **Product** – „productu, roadă, prăsire, creștere, plantă"; **Ratification** – îngăduire, întărire, ratificare" etc. Unora dintre neologisme li se dă doar definiția în germană, iar corespondentul românesc lipsește: **Contraction, pressant, indifferent.**

De la pagina 145 la 152, autorul inserează informații despre nouă plante veninoase. Textul e tipărit pe două coloane, prima în limba germană și alături – textul în limba română, având ca titlu: *„ARĂTARE de unele plânte veninoase ce crescu în țeara noastră"* (pe copertă era precizarea: *„în Ardeal"*). Numele plantei în limba

BDD-A32012 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:00 UTC)

germană este urmat, în paranteză, de denumirea latinească, științifică, a plantei respective. Ex.: **mătrăguna** (bella dona); **cucuta** (conium maculatum) etc. Informațiile se referă la: descrierea plantei, utilizare farmaceutică, pericole în folosirea ei, perioade de culegere. La finele volumului sunt descriși sumar câțiva bureți (ciuperci) comestibili, cu accent pe locurile unde cresc (munte, pădure, câmpie).

Dicționarul prezentat *supra* poate fi încadrat, concomitent: a) lexicografiei bilingve (dicționar german – român); b) dicționarelor germane de neologisme ; c) lexicografiei românești de neologisme, deoarece are caracteristici care îndreptățesc această triplă plasare a lui. Însemnarea cu creionul de pe pagina de gardă stă mărturie despre circulația cărților în Banat, în secolul al XIX-lea. Autorul (Chiriac Crăcană) stăpânește ambele limbi (română și germană) exact și nuanțat, făcând, prin acest dicționar, servicii reale culturii române.

Sigle:

POPESCU = Popescu, Lorența, **Scrieri lexicografice românești în colecțiile Bibliotecii Academiei Române,** în „Revista Bibliotecii Academiei Române”, 2017, nr. 1, p. 3-16.

SILR = Seche, Mircea, **Schiță de istorie a lexicografiei române**, I, București, EȘ, 1966.

CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF ROMANIAN LEXICOGRAPHY

Abstract

Key-words: *lexicografie, germană, română, neologism*

The autor records and describes a German dictionary of neologisms (**FREMDWŐRTERBUCH...**), with an exceptional structure, printed in Sibiu, in 1848. Since it also offered the Romanian translation of the neologisms, the dictionary proved to play an actual and important cultural role in that age.

BDD-A32012 © 2018 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:00:00 UTC)